

Joanna Iza Belzyt

Uniwersytet Gdański

Marta Połom

OREW w Gminie Kaliska

Osoba niepełnosprawna intelektualnie uwikłana w proces resocjalizacji¹

Naruszanie norm społecznych i prawnych przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną wymaga zjednoczenia doświadczenia i wypracowanych metod z obszarów pedagogiki resocjalizacyjnej oraz pedagogiki specjalnej. Zaburzenia sfery poznawczej mogą stać się czynnikiem sprzyjającym zachowaniom przestępczym, a w połączeniu z trudnościami w przewidywaniu konsekwencji podejmowanych działań, logicznym wnioskowaniem, jak również rozumieniem zjawisk zachodzących w otaczającej rzeczywistości, stają się powodem do zdecydowania o większej podatności osób z niepełnosprawnością intelektualną na negatywne wpływy otoczenia. „Zewnętrzność” osób z niepełnosprawnością intelektualną czy niedostosowanych społecznie, przewaga sfery popędowej nad poznawczym rozumowaniem to podstawowe przyczyny utrzymujących się i zaburzonych, nieprzystosowawczych zachowań jednostki. W pracy dydaktycznej z nieletnimi niedostosowanymi społecznie o obniżonej sprawności intelektualnej zaniedbanie środowiskowe wspólnie występuje z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim.

Słowa kluczowe: niedostosowanie społeczne, proces resocjalizacji, osoba niepełnosprawna, środki oddziaływania na skazanego w systemie wolnościowym

Person with a disability in the process of resocialization

Violation of social and legal norms by people with intellectual disabilities requires collaboration and employment of procedures and methods derived either from special education or pedagogy of resocialization. Cognitive sphere disorders as well as difficulties in predicting the consequences of behavior and actions, problems with logical reasoning and understanding phenomena in the surrounding/occurring reality may become factors favoring criminal behaviors or increase the risk of vulnerability to negative influences of the environment at people with intellectual disabilities. Outer containment of people with intellectual disabilities and the socially maladjusted combined with the predominance of impulsive sphere over cognitive reasoning appear the basic reason of disturbed and maladaptive behaviors.

Keywords: social adjustment, the process of social reintegration (process of resocialization), people with intellectual disabilities, forms of influencing on a convicted in the liberation system

¹ Artykuł zawiera fragmenty niepublikowanej pracy magisterskiej Marty Połom, powstałej w Zakładzie Pedagogiki Specjalnej Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Gdańskiego pod kierunkiem dr Joanny I. Belzyt, 2013.

Wprowadzenie

Naruszanie norm społecznych i prawnych przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną wymaga skorzystania z doświadczenia i wypracowanych metod zarówno z obszarów pedagogiki resocjalizacyjnej, jak i pedagogiki specjalnej. Zaburzenia sfery poznawczej osób z niepełnosprawnością intelektualną mogą stać się czynnikiem sprzyjającym zachowaniom przestępczym, a w połączeniu z trudnościami w przewidywaniu konsekwencji podejmowanych działań, logicznym wnioskowaniem, jak również rozumieniem zjawisk zachodzących w otaczającej rzeczywistości, stają się powodem zdecydowanie większej podatności osób z niepełnosprawnością intelektualną na negatywne wpływy otoczenia. „Zewnątrsterowność” osób z niepełnosprawnością intelektualną czy niedostosowanych społecznie, oraz przewaga sfery popędowej nad poznawczym rozumowaniem to, zdaniem J. Siemionow [2013], podstawowe przyczyny utrzymujących się i zaburzonych, nieprzystosowawczych zachowań jednostki. Podkreśla ona, że zaniedbanie środowiskowe często współwystępuje z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim [Siemionow 2013, s. 43].

Problematyka niedostosowania społecznego znajduje odzwierciedlenie w publikacjach o charakterze interdyscyplinarnym², co związane jest ze złożonością zagadnienia i jego różnorodną etiologią. Jednocześnie systematycznie poszukuje się skutecznych metod i form pracy z podopiecznymi, aby móc realizować zasadniczy cel procesu resocjalizacji, czyli przygotowanie osób do pełnego udziału w życiu społecznym oraz możliwości funkcjonowania w nim zgodnie z obowiązującymi normami społecznymi i prawnymi. Opisane działania to jednak, jak podkreśla J. Siemionow [2013], realizacja „celu minimum”, bowiem „cel maksimum” jaki stawia się procesowi resocjalizacji to „dokonanie zmian w (...) osobowości, korekcja sposobu myślenia, a w związku z tym zmiana przekonań dominujących, kształtowanie właściwego systemu wartości, który stanie się wewnętrznym czynnikiem regulującym zachowanie (...)” [Siemionow 2013, s. 33]. Niedostosowanie społeczne można rozważać w dwóch zasadniczych aspektach – socjologicznym, który sprowadza się do działania (o niedostosowaniu wnioskuje się na podstawie zachowania, które narusza społeczne normy i układy [Urban 2000] oraz psychologiczny, w którym pojawia się „konieczność analizy uczuć, przekonań, które wiążą się z takimi zachowaniami” [Siemionow 2013, s. 33].

W literaturze przedmiotu³ zwraca się uwagę na korelację niedostosowania społecznego z niepowodzeniami szkolnymi, które często są przyczyną kolejnych

² Problematykę niedostosowania społecznego szczegółowo omawiają na podstawie literatury J. Siemionow [2013] oraz A. Lewicka-Zelent, E. Grudziwska [2013].

³ Por. analiza Siemionow [2013], Lewicka-Zelent, Grudziwska [2013].

trudności, także tych w życiu społecznym. Niepowodzenia w karierze szkolnej są wypadkową wielu czynników, do których można zaliczyć organizację pracy szkoły, przygotowanie i predyspozycje nauczycieli, środowisko rodzinne ucznia i jego zasobów (również w generowanie bodźców poznawczych), jak również samego ucznia, jego cechy indywidualne, predyspozycje osobowościowe oraz poziom sprawności intelektualnej. „W tym kontekście można przyjąć, że podejście interakcjonizmu symbolicznego do analizowania sytuacji szkolnej i związanych z nią sukcesów bądź niepowodzeń jest bardziej obiecujące od podejścia indywidualistycznego, opartego na poszukiwaniu jedynie czynników tkwiących w samej jednostce i jej możliwościach rozwojowych” [por. Siemionow 2013, s. 34; Kawecki 1996].

Sprężone trudności w funkcjonowaniu: niedostosowanie społeczne i niepełnosprawność intelektualna

Rozpatrując obszary zainteresowań pedagogiki resocjalizacyjnej i pedagogiki specjalnej często zbyt pochopnie można uznać, że nie mają one wspólnych pól zainteresowań. Przy dokładniejszej analizie okazuje się, że praca z osobami niedostosowanymi społecznie w obszarze przestępczości lokuje się w zakresie dociekań i oddziaływań nie tylko pedagogiki resocjalizacyjnej, ale również pedagogiki specjalnej. Równie istotnym jest podkreślenie, że jednym z ważniejszych elementów „diagnozy resocjalizacyjnej jest określenie poziomu sprawności intelektualnej podopiecznego, ze szczególnym uwzględnieniem jakości wiedzy o otaczającej rzeczywistości, umiejętności werbalnych, jak również zakresu (czynnego/biernego) słownictwa i pojęć. Ogólna sprawność intelektualna nieletnich niedostosowanych społecznie lokuje się poniżej normy, w badaniach testem inteligencji Wechslera (WISC-R-PL) osiągają wyniki (iloraz inteligencji ogólnej) w przedziale 70–85, około 30% wychowanków osiąga wyniki nieznacznie powyżej $II=85$, zdarzają się także przypadki podopiecznych o wyższych wynikach, np. $II=95-100$. Poważną trudność sprawia rozróżnienie [niepełnosprawności intelektualnej-JIB] w stopniu lekkim od zaniedbania wychowawczego, np. w przypadku nieletnich długotrwale nieuczęszczających do szkoły, rekrutujących się ze środowisk o bardzo niskim statusie poznawczym. Część wychowanków w trakcie pobytu w instytucji resocjalizacyjnej, gdzie poddani są systematycznym oddziaływaniom wychowawczym oraz realizują obowiązek szkolny, dość szybko nadrabia zaległości szkolne, rozwija związane z tym kompetencje i umiejętności” [Siemionow 2013, s. 35] oraz ma szansę realizować z powodzeniem kolejne etapy edukacyjne.

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, bardzo często są jednostkami samodzielnyymi, niemającymi większych trudności z socjalizacją. Czynności dnia codziennego zazwyczaj realizują bez pomocy osób trzecich, natomiast mają pewne trudności z postrzeganiem, uwagą, pamięcią czy wyobraźnią. Należy jednak pamiętać, że zaistniała sytuacja nie ma tylko jednego podłoża: niejednokrotnie przyczyną ich problemów jest niekorzystna poznawczo sytuacja rodzinna, brak zaangażowania rodziców w rozwój jednostki, patologia lub kryminogenne środowisko. Dlatego, jak zostało wspomniane wcześniej, starając się zdiagnozować niepełnosprawność intelektualną w stopniu lekkim, można natknąć na szereg trudności wynikających między innymi z podobnych objawów zachowania się jednostki zaniedbanej, jak i niepełnosprawnej intelektualnie, ponieważ często warunki środowiskowe, z których osoba pochodzi, mogą wpłynąć niekorzystnie na jego ogólny rozwój [Siemionow 2013; Wyczesany 1998] i uwarunkować przyszłość.

Osoba z niepełnosprawnością jako skazany – proces resocjalizacji wobec osób niepełnosprawnych intelektualnie

Podjmując tematykę resocjalizacji, nie można uniknąć pytań o skuteczność i efektywność systemu resocjalizacji w naszym kraju. W literaturze naukowej podnosi się często problem krytyki zakładów karnych czy zakładów poprawczych [por. Szkatuła 2010]. Uważa się, że placówki te mają często przestępczo-twórczy charakter. Pozbawienie wolności osób z niepełnosprawnością intelektualną skutkuje często niekorzystnymi psychicznie zjawiskami: powstawanie stanów frustracyjnych z powodu deprywacji takich potrzeb, jak poczucie bezpieczeństwa, akceptacji, godności i związku emocjonalnego z osobami bliskimi i znaczącymi.

Wobec negatywnego postrzegania efektywności instytucjonalnych procesów resocjalizacyjnych poszukuje się alternatywnych rozwiązań wykorzystując możliwości pracy w środowisku otwartym. Działania współczesnej resocjalizacji zmierzają w kierunku eliminowania systemu dyscyplinarno – izolacyjnego, postuluje się znaczenie współpracy ze środowiskiem naturalnym (rodzinnym) oraz ze wszystkimi instytucjami wychowawczymi, które mogą pomóc osobom z niepełnosprawnościami uwikłanymi w proces resocjalizacji [Szkatuła 2010].

Postulaty te są znaczące z uwagi na to, że część skazanych nie reaguje na proces resocjalizacji zgodnie z oczekiwaniami. Przyczynami takiego stanu rzeczy może być to, iż metoda pracy z indywidualnym przypadkiem w warunkach zamkniętych nie jest przeprowadzana poprawnie (zgodnie z wytycznymi). Dodatkowo nuda i rutyna popychają skazanych do eskalowania agresji i przemocy

w polskich zakładach. O izolacji skazanych, która najczęściej jest następstwem działań instytucjonalnych Z. Gajdzica [2009, s. 29] pisze jako o samoistnym zjawisku. Uważa, że izolacja bezpośrednia jest czymś bardzo powszechnym w zakładach karnych [Gajdzica 2009]. Natomiast w szerszym znaczeniu tego słowa termin „izolacja” oznacza uniemożliwienie jednostce aktywnego uczestnictwa w kulturze, nauce oraz rozwijanie swojej ścieżki zawodowej⁴.

W polskim prawie zapisane zostało jednoznacznie, że „nie popełnia przestępstwa, kto z powodu choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego lub innego zakłócenia czynności psychicznych nie mógł w czasie czynu rozpoznać jego znaczenia lub pokierować swoim postępowaniem” [Dz. U. z 1997r. Nr 88, poz. 553, art. 31, par 1]. Natomiast §2. tego samego artykułu stanowi, że jeśli podczas popełnienia przestępstwa osoba, która tego czynu dokonała, nie jest w stanie ocenić i rozpoznać jego znaczenia, instytucja, jaką jest sąd, może złagodzić jej wymiar kary. Jednak nie podejmuje się wyżej wymienionych działań wobec osoby niepełnosprawnej, jeśli jej sprawca „wprawił się w stan nietrzeźwości lub odurzenia powodujący wyłączenie lub ograniczenie poczytalności, które przewidywał albo mógł przewidzieć” [Dz. U. z 1997r. Nr 88, poz. 553]. Tak zdefiniowane prawo umożliwi wydawanie łagodniejszych wymiarów kary wobec osób niepełnosprawnych pod warunkiem, że posiadają orzeczenie o stopniu niepełnosprawności i dysponują odpowiednią dokumentacją potwierdzającą stan zdrowia⁵.

Według A. Zawisłak resocjalizacja to proces wychowania jednostek, które wykazują wzmogoną trudność w dostosowaniu się do panujących norm społecznych, moralnych oraz prawnych. Może to wynikać z ich osobowości lub też z postawy antagonistyczno-destrukcyjnej wobec oczekiwań społecznych. W ich przypadku resocjalizacja polega na wykorzystywaniu dostępnych w danym społeczeństwie środków poprawczych oraz metod wychowawczych, takich jak: psychotechnika, socjotechnika, kulturotechnika, nauka szkolna oraz praca w ośrodkach izolacji, takich jak: poprawczaki, zakłady karne, schroniska, a także w warunkach wolnościowych, otwartych pod dozorem kuratora sądowego [Zawisłak 2010, s. 29].

H. Machel, podkreśla, że „resocjalizacja jest najtrudniejszym z zadań wychowawczych” [Machel 2001, s. 150] także wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną, więc osoby te powinny odbywać karę pozbawienia wolności w zakładach objętych systemem terapeutycznym. Niestety równocześnie na tych samych od-

⁴ Patrząc przez ten pryzmat, izolacji podlegają nie tylko osoby przebywające w zakładach karnych i opiekuńczych, lecz także osoby niepełnosprawne (por. artykuł M. Marczak, S. Przybyliński, 2010, gdzie zostały porównane placówki dla osób niepełnosprawnych i osób skazanych przez pryzmat instytucji totalnych)

⁵ W ten sposób organy sprawiedliwości eliminują potencjalne sytuacje, w których np. osoby nietrzeźwe w chwili popełnienia wykroczenia chciałyby później wykorzystać ten fakt w sądzie na swoją korzyść, argumentując, iż w momencie popełniania zakazanego czynu były niepoczytalne.

działach przebywają zarówno osoby niepełnosprawne (w tym niepełnosprawne intelektualnie), jak i uzależnieni od alkoholu i narkotyków, którzy zostali skazani za przestępstwo popełnione pod wpływem tego środka zmieniającego świadomość lub w celu zdobycia środków finansowych na niego. Efektem tej sytuacji może być demoralizacja osób niepełnosprawnych intelektualnie. Wprawdzie uczestniczą w zajęciach terapeutycznych i rehabilitacyjnych, nie są one jednak dobrane do indywidualnych potrzeb poszczególnych osób – najczęściej spotyka się masowe (przedmiotowe) podejście do skazanych. W konsekwencji tego osoby z wyrokiem traktują je jako „zapełniacz czasu” lub „okazję do porozmawiania”, a nie jako spotkanie, które pomogłoby im zweryfikować ich dotychczasowe życie i ustalić sobie priorytety i określić nowe cele (niepełnosprawni.pl,2013). Osoba niepełnosprawna osadzona w zwykłym zakładzie karnym, a nie na oddziale rehabilitacyjnym, jest nieustannie narażona na przemoc, agresję oraz wykorzystywanie seksualne ze strony silniejszych i bardziej zdemoralizowanych jednostek. Nadal też zdarzają się pomyłki w badaniach i postawieniu prawidłowej diagnozy, w efekcie których osoba niepełnosprawna trafia do zwykłego zakładu karnego. Czasami pracownicy służby więziennej sami zauważają, że zaistniała pomyłka i przenoszą ją na oddział terapeutyczny. Niestety, szkody, jakie odniosła w tym czasie osoba niepełnosprawna narażona na przemoc ze strony współwięźniów, mogą być trudne do naprawienia [niepełnosprawni.pl, 2013].

W związku z tym warto w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną rozważyć możliwość zastosowania środków oddziaływania resocjalizacyjnego w systemie wolnościowym, m.in. dozór kuratora bądź dozór elektroniczny po to, by jednostka przebywała w naturalnym środowisku, poza więzieniem, gdzie mogłaby być narażona na dodatkowe zachowania agresywne, które mogłyby przyczynić się do dalszej deprawacji jednostki.

Osoby niepełnosprawne bez względu na rodzaj i stopień niepełnosprawności borykają się z trudnościami w adaptacji do warunków więziennych. Od kilku lat można zaobserwować wzrost liczby osób niepełnosprawnych z różnymi niepełnosprawnościami w zakładach karnych. Nie wynika to tylko z procesu starzenia się osób za murami więzienia, ale także z dużego odsetka samookaleceń oraz złego stylu życia, który jest powszechny wśród penitencjariuszy przebywających w zakładach karnych [niepełnosprawni.pl, 2013].

Dozór kuratora jako forma oddziaływania na skazanego

Kurator jest osobą, która wykorzystując swoją wiedzę i doświadczenie, może w sposób bezpośredni wpłynąć na skazanego. Charakter ich spotkań może przybierać różną postać, głównie bazuje on na wsparciu, jakiego udziela kurator swoje-

mu podopiecznemu. Opieka nad osobą niedostosowaną społecznie dodatkowo z niepełnosprawnością intelektualną powinna opierać się na konsekwencji i systematyczności spotkań. Ta forma pracy w warunkach wolnościowych niejednokrotnie jest skuteczniejsza od środków stosowanych w warunkach odizolowania jednostki od społeczeństwa. Bardzo ważnym aspektem jest również całkowite zaakceptowanie dozorowanego oraz jego środowiska, które nie zawsze prawidłowo realizowało proces socjalizacji. Z pedagogicznego punktu widzenia założenie to jest w pełni zrozumiałe, bo wynika z tego, że podstawą efektywności wszelkich oddziaływań wychowawczych jest akceptacja wychowanka i szacunek do niego (szacunek do człowieka) [Opora 2006].

Kuratorów sądowych można podzielić na dwie grupy: na kuratorów zawodowych oraz kuratorów społecznych. Ta druga z grup jest znacznie bardziej liczna i w polskim systemie prawnym funkcjonuje dłużej od urzędu kuratorów zawodowych. Warto zwrócić uwagę na osobę kuratora społecznego i jego znaczącą rolę, którą odgrywa w procesie resocjalizacji podopiecznego. Kurator społeczny nie jest w stanie zastąpić kuratora zawodowego, gdyż ten z reguły posiada większą wiedzę na temat diagnostyki pedagogicznej i metod wychowania resocjalizacyjnego, ale może wspierać jego pracę. Sytuacja ta jest możliwa zwłaszcza z uwagi na to, iż w ostatnich czasach wzrosły wymagania związane z poziomem ich wykształcenia i kompetencji kuratorów społecznych [Opora 2006]⁶.

Niewątpliwym atutem kuratorów społecznych jest to, że bardzo często pochodzą z tego samego środowiska lokalnego, co ich podopieczny. Pozwala im to na skuteczniejszą orientację w sprawie oraz ułatwia dobór odpowiedniej formy pomocy dozorowanemu. Kurator społeczny, znając rodzinę pochodzenia swojego podopiecznego i jej uwarunkowania, powinien ściśle współpracować z kuratorem zawodowym, wspierać go, by ten mógł sprawniej i bez większych trudności wywiązywać się z powierzonych mu obowiązków. Podobnie jak kurator zawodowy kurator społeczny narażony jest na różne niebezpieczeństwa oraz utrudnienia związane z wykonywaniem swojej pracy, dlatego też kuratorzy są uprawnieni do korzystania z pomocy funkcjonariuszy policji, jak i przedstawicieli innych instytucji. Do zakresu obowiązków i działania kuratora sądowego społecznego należy: odwiedzanie osób będących pod ich dozorem/nadzorem w miejscu ich zamieszkania bądź pobytu, w tym także w zakładach karnych, jeżeli akurat tam przebywają, kontaktowanie się rodziną osób skazanych, domaganie się wyjaśnień i potrzebnych informacji od osób, które przebywają na okresie próbnym i dowiadywanie się, gdzie te obowiązki mają być realizowane, a także współpraca z organizacjami, instytucjami oraz stowarzyszeniami, tak by móc uzyskać stosowną pomoc dla podopiecznych.

⁶ Obecnie niezbędne jest ukończenie studiów wyższych przynajmniej na poziomie studiów zawodowych, podczas gdy wcześniej wystarczające było ukończenie szkoły średniej.

W relacji kurator – podopieczny ważnymi metodami, który posługuje się kurator, są metody: casework, groupwork, network. Najbardziej popularną i skuteczną wśród metod jest **metoda casework**, tj. metoda pracy z indywidualnym przypadkiem. Już w latach dwudziestych XX wieku zrodziła się w Stanach Zjednoczonych koncepcja pracy z indywidualnym przypadkiem, której twórczynią jej była M. Richmond. W Polsce z metody tej korzystała H. Radlińska [za: Zinkiewicz 2006, s. 85]. Jej znaczenie w pracy z osobami niepełnosprawnymi jest ogromne, ponieważ mają one dużą potrzebę uwagi i bycia w centrum zainteresowań. Zdaniem B. Zinkiewicza [2006] metodę pracy z indywidualnym przypadkiem stosuje się w rozmaitych obszarach działalności społecznej: w psychoterapii, leczeniu, pedagogice, opiece społecznej, czy kurateli sądowej. Znajduje ona szerokie zastosowanie, bowiem koncentruje się na specyficznych, osobistych potrzebach jednostki, na działaniach zmierzających do ich zaspokojenia [Pospiszyl, Konopczyński 2007, s. 335]. W pracy kuratora ze skazanym bądź odbywającym karę na wolności podstawowym celem działań resocjalizacyjnych jest podmiotowe podejście do jednostki opierające się głównie na pracy z indywidualnym przypadkiem. Zastosowanie tej metody przez kuratorów umożliwi im nawiązanie oraz utrwalenie relacji z wychowankiem, a także godne traktowanie go, mimo jego negatywnych cech charakteru. Sam kurator musi posiadać odpowiednie umiejętności i predyspozycje. Pozwoli mu to na szybsze zrealizowanie postawionych sobie celów oraz trafną diagnozę, którą kuratorzy powinni dokładnie przygotować. Powinna być to diagnoza pełna, a zawarte w niej „częsteczki diagnoz” obejmowałyby różne dziedziny nauki [Marzec-Holka 1994, s. 188].

Jak trafnie zauważył B. Zinkiewicz [2006, s. 85], pełna diagnoza powinna zawierać diagnozę pedagogiczną środowiskową, diagnozę pedagogiczną w znaczeniu węższym (określa ona patologiczne właściwości jednostki, określa ich przejawy i stopień nasilenia oraz ich przyczyny i dynamikę rozwoju, zawiera w sobie elementy diagnostyki pedagogiki specjalnej), diagnostykę psychologiczną, diagnostykę socjologiczną oraz diagnostykę medyczną.

Groupwork to druga z metod stosowanych wobec osób będących pod dozorem kuratora. To metoda nastawiona na wpływ grupy na jednostkę. Inaczej mówiąc, groupwork to działania grupowe wymagające uświadamiania wspólnych celów, podziału ról, zaspakajania potrzeb jednostkowych i grupowych oraz spożytkowania wartości wytworzonych przez grupę [Kopeć-Chościńska 1984, s. 125]. Metoda charakteryzuje się oddziaływaniem na siebie uczestników w danej grupie, możliwym wypracowaniem wspólnych planów działania oraz aktywizacją jak największej liczby jej członków. Metoda została rozpowszechniona wówczas, gdy zaczęto tworzyć kuratorskie ośrodki pracy z młodzieżą. Placówki te działają od ponad 40 lat, a młodzież, która uczęszcza do nich na zajęcia, pozostaje pod ścisłym nadzorem kuratora. Metodę groupwork wykorzystuje się do

uczenia współdziałania i pracy zespołowej. Jej zadaniem jest też wywieranie bezpośredniego wpływu na jednostkę, modyfikacja jej destruktywnych wzorców i zachowań. W metodzie tej dużą rolę odgrywa kurator, który powinien aktywizować członków grupy wypowiedzianą się i wspólnego działania., by tą drogą wyeliminować u wychowanków złe nawyki i wzorce oraz zacieśnić więzi społeczne między podopiecznymi i nauczyć ich, jak mogą pozyskać przyjaciół oraz budować konstruktywne relacje. Należy w miejscu zauważyć, że osoby niepełnosprawne mogą mieć trudności z zawieraniem nowych znajomości oraz pracą w grupie, gdyż boją się odrzucenia i odtrącenia ze strony środowiska i rówieśników. Na ogół wynika to z ich wcześniejszych negatywnych doświadczeń tych obszarach, dlatego potrzebują czasu, zanim obdarzą kogoś zaufaniem.

Trzecią, a zarazem ostatnią metodą wykorzystywaną w pracy przez kuratora, jest **metoda network**. Jest to metoda pracy środowiskowej polegająca na współpracy ze środowiskiem danej jednostki. Istotnym celem tej metody jest polepszenie sytuacji podopiecznego w środowisku, w którym przebywa oraz zagwarantowanie i zapewnianie mu właściwych kontaktów z osobami, z którymi łączą go silne więzi emocjonalne [Paszkiwicz 2006, s. 78]. Często w rodzinie dozorowanego można zauważyć liczne dysfunkcje, takie jak: uzależnienie od alkoholu, ubóstwo, rodzina częściowo bądź całkowicie niepełna.

Kurator odgrywa w życiu osoby niepełnosprawnej znaczącą rolę. By móc właściwie oddziaływać na swojego podopiecznego, by proces resocjalizacji okazał się skuteczny, powinien zaakceptować go takim, jaki jest, wraz z jego niepełnosprawnością. Kurator powinien skupić się na reedukacji, czyli wybrać taki środek wychowawczy, który zapewni mu osiągnięcie założonych wcześniej rezultatów. W tym celu może on wykorzystać: doradzanie, wspieranie i przekonywanie, a równolegle udzielać pomocy i wsparcia swojemu podopiecznemu w sytuacjach, gdy tylko ten będzie jej potrzebował oraz sprawować nad nim kontrolę penitencjarną [Zinkiewicz 2006].

Dozór elektroniczny jako pośrednia forma resocjalizacji⁷ osób niepełnosprawnych

Możliwość wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego (SDE) poza murami zakładu karnego jest w Polsce dość nową formą odbywania kary pozbawienia wolności⁸, ale w niektórych krajach Europy oraz

⁷ System dozoru elektronicznego jest formą odbywania kary, ale również w szerszej perspektywie może być postrzegania jako forma pośredniej resocjalizacji (Nasiłowski 2016)

⁸ Dnia 7 września 2007 roku Sejm uchwalił ustawę o możliwości wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego poza murami zakładu karnego.

Stanach Zjednoczonych jest już stosowana od bardzo dawna i cieszy się tam dużym powodzeniem. Możliwość wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego realizowana jest m.in. w takich państwach europejskich jak: Wielka Brytania, Dania, Szwecja i Francja.

Jak wskazuje P. Nasiłowski [2016] jednym z najważniejszych atutów systemu dozoru elektronicznego jest jego oddziaływanie resocjalizacyjne oraz znaczenie dla procesu readaptacji społecznej i zawodowej osób skazanych. System ten pozwala osobom nim objętym na odbywanie kary nieizolacyjnej w warunkach środowiska rodzinnego (domowego), które daje możliwość uzyskania wsparcia osób najbliższych. SDE umożliwia opuszczenie zakładu karnego, w którym pobyt nie zawsze związany jest z pozytywnymi skutkami resocjalizacyjnymi, a także pozwala na dokonywanie korekty zachowań skazanych podczas odbywania kary „w celu budowania mechanizmów samokontroli, prowadzących do pozytywnych zmian postaw i osobowości, umożliwiających poprawne funkcjonowanie w społeczeństwie” [Nasiłowski 2016] oraz współuczestniczenie w życiu społeczeństwa.

Potwierdzają to badania, iż odbywanie kary pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego nie niesie ze sobą tylu negatywnych konsekwencji, co przebywanie w zakładzie karnym, gdzie często dochodzi do jeszcze większej demoralizacji aresztowanego. Pozostając na wolności, skazany nie jest narażony na utratę stałej pracy i późniejszą konieczność readaptacji w środowisku oraz na pogorszenie sytuacji materialnej jego rodziny i – co istotne – osłabienie bądź całkowitą utratę więzi rodzinnych [Jedynak, Stasiak 2008, s. 271–272].

Istnieje ścisły zakres obowiązków nałożonych na skazanego poddanego dozorowi elektronicznemu. Przede wszystkim musi on przebywać o określonym czasie w wyznaczonym przez sąd miejscu. Sąd określa ramy czasowe, do których musi dostosować się skazany. Może on oddalić się na maksymalnie 12 godzin dziennie od miejsca monitorowania. W tym czasie może wykonywać obowiązki zawodowe, kontaktować się z kuratorem, adwokatem bądź przeznaczyć ten czas na podtrzymywanie relacji z przyjaciółmi, sąsiadami i sprawowanie opieki nad chorymi oraz małoletnimi. Ponadto ma prawo odwiedzać kościoły, chodzić na zakupy, uczestniczyć w zajęciach kulturalno-oświatowych i korzystać z opieki medycznej [Kiełtyka, Ważny 2011, s. 102–103]. Ważnym obowiązkiem skazanego jest ciągle noszenie nadajnika oraz szanowanie powierzonych mu środków technicznych, tj. przeciwdziałanie świadomej utracie go, zniszczeniu, uszkodzeniu czy zepsuciu [Kiełtyka, Ważny 2011, s. 105–106].

Pobyt w zakładzie karnym może wywrzeć niekorzystny wpływ na osobę niepełnosprawną intelektualnie, zdemoralizować ją bądź stać się dla niej przyczyną licznych traum (np. przemocy fizycznej, psychicznej i seksualnej). Osoby te – choćby ze względu na kruchość swojej psychiki i podatność na przemoc oraz

demoralizację – powinny mieć prawo do odbywania kary pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego w większym stopniu niż osoby w sprawie.

Mediacje jako środek oddziaływania resocjalizacyjnego

J. Szkatuła [2010] zwraca uwagę, iż szczególną rolę wśród środków wolnościowych odgrywa mediacja⁹ pomiędzy sprawcą a ofiarą. Mediacja, która jest przeprowadzona przez osobę kompetentną, ma na celu ułatwienie stronom konfliktu zawarcia porozumienia dotyczącego naprawienia wyrządzonej szkody oraz pojednania się. Teoretyczne podstawy dla proponowanego w mediacji sposobu rozstrzygnięcia sporów wywodzą się z idei sprawiedliwości naprawczej (*restorative justice*)¹⁰, dążącej do znalezienia konstruktywnej reakcji „na przestępstwa, w której uwzględnia się zarówno potrzeby i oczekiwania ofiary, jak i chęć sprawcy do przyjęcia na siebie odpowiedzialności za swoje postępowanie. W sprawiedliwości naprawczej ważniejsze niż surowe ukaranie sprawcy jest wyrównanie krzywdy. Uważa się, że zakończona sukcesem mediacja „może okazać się najlepszą metodą resocjalizacji i o wiele tańszą z punktu widzenia ekonomicznego niż dotychczas stosowane środki izolacyjne oraz najtańszą z punktu widzenia [osoby, której – JIB] zaoszczędza się niejednokrotnie silnego wstrząsu psychicznego” [Stańdo-Kawecka 2000, s. 240] przez umieszczenie go w warunkach izolacji (zakładzie karnym).

Dla skazanej osoby z niepełnosprawnością intelektualną mediacja to niezwykła szansa na naukę dostrzeżenia i ponoszenia konsekwencji swojego postępowania, okazja do poznania i zrozumienia skutków popełnionych czynów karalnych. Duże znaczenie ma fakt, że to sama osoba ma szansę zaproponować rodzaj zadośćuczynienia lub zaakceptować propozycję poszkodowanego. Wzmacnia to poczucie odpowiedzialności sprawcy oraz umacnia funkcje wychowawcze kary, która jest akceptowana przez jednostkę.

⁹ W Polsce instytucja mediacji została wprowadzona na mocy znowelizowanej ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich we wrześniu 2000r. (Bojarski, Skrętowicz 2007,40). Odbywa się ona poza sądem, jest dobrowolna, prowadzona przez specjalistów z zakresu technik mediacyjnych i negocjacji. Celem postępowania mediacyjnego jest wzbudzenie w nieletnim poczucia odpowiedzialności za własny czyn, uświadomienie skutków i konsekwencji jego postępowania. Sprawca i ofiara wspólnie wybierają sposób zadośćuczynienia i wynagrodzenia wyrządzonej krzywdy i szkody. Mediator jest osobą neutralną, pomaga przy przeprowadzeniu mediacji. Jeżeli spotkanie mediacyjne kończy się pojednaniem sprawcy i ofiary, zostaje spisana umowa – w jakim terminie i w jaki sposób sprawca zadośćuczyni ofierze wyrządzoną krzywdę (por. Szkatuła 2010).

¹⁰ Idea sprawiedliwości naprawczej (*restorative justice*) - celem jest naprawienie krzywdy wyrządzonej czynem przestępczym, a zwłaszcza umożliwienie sprawcy podjęcia działań naprawczych (por. Szkatuła 2010)

Zakończenie

Resocjalizacja jako proces uwarunkowanym wieloczynnikowo i bardzo złożony, wymaga czasu w celu zaistnienia pożądanych (modelowanych) zmian w zachowaniu osób poddanych oddziaływaniu resocjalizacyjnemu. Jest to także proces, którego dynamika powinna „podażać za współczesnym młodym człowiekiem niedostosowanym społecznie, którego zaburzone zachowanie jest wypadkową okoliczności zewnętrznych, indywidualnych predyspozycji i jego cech” [Siemionow 2013, s. 42]. Ważną rolę pełni proces edukacji, który w wymiarze resocjalizacyjnym ma na celu pomóc osobie niedostosowanej społecznie odnaleźć się w otaczającej rzeczywistości oraz zrozumieć zachodzące w niej zjawiska. Istotne dla resocjalizacji młodego człowieka jest rozwijanie w nim chęci poszukiwania bądź kreowania sytuacji sprzyjających własnemu rozwojowi.

Jak wskazuje diagnoza sytuacji społecznej dzieci i młodzieży [por. Baładynowicz 2012] występuje szereg niekorzystnych zjawisk warunkujących przebieg procesu ich socjalizacji. Do czynników tych można zaliczyć:

- zjawisko depresji jednostkowej i depresji grupowej sprowadzającej się do utraty przez jednostki kontroli nad codziennym środowiskiem oraz utraty poczucia społecznej wartości w następstwie braku poczucia przydatności, autonomii i niezależności,
- wysoki stopień niezaspokojenia podstawowych potrzeb oraz potrzeb rozwojowych, który prowadzi do pauperyzacji, wykluczenia, a w konsekwencji do rezygnacji z aspiracji i własnych celów,
- socjopatia, rozumiana jako forma egoizmu i obojętności na los jednostki ze strony osób z jej otoczenia, pojawiająca się w atmosferze nadmiernego współzawodnictwa i zaspokajania potrzeb, nawet za cenę skrzywdzenia innych i skrajnej obojętności, oraz barku empatii wobec innych,
- zjawisko nadmiernej komercjalizacji i dążenia do osiągnięcia sukcesu, gdzie osoba staje się przedmiotem a nie podmiotem, gubi swoją odmienną i traci kontrolę nad swoimi wyborami w procesie socjalizacji [Baładynowicz 2012, s. 32].

A. Baładynowicz [2012] wskazuje, iż nieprawidłowy mezosystem społeczny generuje zjawisko wiktylizacji, które osłabia wszelką autoodpowiedzialność jednostki. Jest to szczególnie istotne w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną, u której zaburzone jest przewidywanie konsekwencji podejmowanych działań, czy rozumieniem zjawisk zachodzących w otaczającej rzeczywistości, co staje się bezpośrednią przyczyną podatności osób z niepełnosprawnością intelektualną na negatywne wpływy otoczenia.

Nie bez znaczenia pozostaje również sytuacja rodzinna, bowiem jak wskazują badania przywołane przez A. Baładynowicza „elementy życia rodzinnego pozostają w bliskiej zależności z zachowaniami agresywnymi, w tym przestępczymi u dzieci i młodych ludzi” [Baładynowicz 2012, s. 32].

W związku z tym należy podkreślić znaczenie oddziaływań profilaktycznych i resocjalizacyjnych osób zagrożonych niedostosowaniem społecznym. Jednakże mimo zintensyfikowania działań w zakresie profilaktyki i resocjalizacji osób niedostosowanych społecznie w ostatnich latach, nadal nie wykorzystuje się w pełni wielu możliwości tkwiących w społecznościach lokalnych. Warto też podkreślić, za A. Baładynowiczem [2012] i J. Szkatułą [2010], że pierwsze objawy niedostosowania społecznego występują dość wcześnie i niestety często są lekceważone. Zatem położenie nacisku na wczesną i skuteczną działalność profilaktyczną w znacznej mierze ograniczyłoby rozmiary i następstwa nieprawidłowej socjalizacji.

Resocjalizacja w środowisku otwartym, aby była skuteczna, wymaga maksymalnego wykorzystania zasobów ludzkich i materialnych tego środowiska, obejmować swoim zakresem powinna coraz więcej elementów usytuowanych w społecznościach lokalnych i wykorzystywać ich potencjał. Szczególny nacisk należy położyć na pracę edukacyjno-terapeutyczną z osobami znaczącymi – rodzicami i rodziną, a także zwrócić uwagę na wzajemne relacje zachodzące między nauczycielami, pedagogami oraz rodzicami i wspólne rozwiązywanie problemów, na które napotykają w procesie wychowania [Szkatuła 2010].

Bibliografia

- Baładynowicz A. (2012), *Reintegracja społeczna skazanych wsparta na paradygmacie tożsamości osobowej, społecznej i kulturowo-cywilizacyjnej*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, nr 8, Gdańsk.
- Błęszyński J. (2006), *Pedagogika specjalna* [w] *Pedagogika*, t. 3, red. B. Śliwerski, GWP, Gdańsk.
- Bojarski T., Skrętowicz E. (2007), *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa.
- Dziennik Ustaw z 1997 r. Nr 88, poz. 553.
- EFS (2012), *Wsparcie osób z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym i znacznym (w tym z Zespołem Downa i/lub niepełnosprawnościami sprzężonymi) oraz głębokim stopniem upośledzenia umysłowego – podręcznik dobrych praktyk*, Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, Warszawa.
- Gajdzica Z. (2009), *Człowiek z niepełnosprawnością w przestrzeni społecznej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- http://www.niepelnosprawni.pl/ledge/x/23374#.UZuu_NjgxNo [dostęp: 17.05.2013].
- <http://www.niepelnosprawni.pl/ledge/x/23374#.UZuwU9jgxNo> [dostęp: 01.05.2013].
- http://www.profesor.pl/mat/na7/na7_chmielewska_030523_2.php?id_m=3943 [dostęp: 08.06.2013].

- Jedynak T., Stasiak K. (2008), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa.
- Kawecki I. (1996), *Etnografia i szkoła*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Kieltyka A., Ważny A. (2011), *Ustawa o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Kopeć-Chościcka M. (1984), *Kurator sądowy. Zadania profilaktyczne i resocjalizacyjne*, WSP, Warszawa.
- Lewicka-Zelent A., Grudziewska E. (2013), *Rozwiązywanie konfliktów przez młodzież niedostosowaną społecznie*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, nr 12, Gdańsk.
- Machel H. (2001), *Problem podmiotowości człowieka w pedagogice specjalnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń
- Marczak M., Przybyliński S. (2010), *Osoba pozbawiona wolności w pracy z osobami niepełnosprawnymi – projekt niekonwencjonalnych działań resocjalizacyjnych* [w] *Życie z niepełnosprawnością – wyzwania edukacyjne, rehabilitacyjne i normalizacyjne*, A. Krause, K. Materny, J. Rzeźnicka-Krupa (red.), „Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, nr 9, Gdańsk.
- Marzec-Holka K. (1994), *Instytucja społecznych kuratorów sądowych w świetle badań*, Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Nasiłowski P. (2016), *System dozoru elektronicznego w praktyce*, „Na wokandzie”, nr 29, <https://nawokandzie.ms.gov.pl/numer-29/aktualnosc-29/system-dozoru-elektronicznego-w-praktyce.html>.
- Opora R. (2006), *Rola sędziów i kuratorów w resocjalizacji nieletnich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Opora R. (2012), *Współczesne modele resocjalizacji oraz perspektywy na przyszłość*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, nr 8, Gdańsk.
- Paszkiewicz A. (2006), *Podmiotowe traktowanie wychowanka w pracy rodzinnego kuratora sądowego*, Wydawnictwo Norbertinum, Warszawa.
- Pospiszyl I., Konopczyński M. (2007), *Resocjalizacja w stronę środowiska otwartego*, Wydawnictwo Pedagogium, Warszawa.
- Siemionow J. (2013), *Uczeń niedostosowany społecznie z obniżoną sprawnością intelektualną – możliwości oddziaływań edukacyjnych i resocjalizacyjnych w instytucji opiekuńczo-wychowawczej*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, nr 12, Gdańsk.
- Stańdo-Kawecka B. (2000), *Prawne podstawy resocjalizacji*, Zakamycze, Kraków.
- Szkatuła J. (2010), *Resocjalizacja nieletnich w środowisku lokalnym. Idea, możliwości, perspektywy* [w] *Pedagogika wobec wyzwań współczesności. Humanistyczny wymiar kapitału ludzkiego*, M. Sobiecki (red.), Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości, Łomża.
- Urban B. (2000), *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Wojciechowski F. (1990), *Dziecko upośledzone umysłowo w rodzinie*, WSiP, Warszawa.
- Wyczesany J. (1998), *Oligofrenopedagogika*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Zawiślak A. (2010), *Wybrane zagadnienia z pedagogiki specjalnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Zinkiewicz B. (2006), *Współczesna kuratela sądowa*, GWSP, Mysłówice.